

Ю. С. Кириченко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Авторська позиція
в «Малороссийских повестях» Г. Квітки-Осн'яненка**

Кириченко Ю. С. Авторська позиція в «Малороссийских повестях» Г. Квітки-Осн'яненка. У пропонованій статті вивчаються особливості авторського погляду на простонародне середовище в «Малороссийских повестях» Г. Квітки-Осн'яненка. Авторська концепція великою мірою визначається просвітницько-сентименталістським ідейно-естетичним комплексом. Це виявляється у сприйнятті простолюдина «природною людиною» – особливим гуманітарним ідеалом епохи. Визначальними рисами простолюду, на переконання автора, є чутливість, богобоязливність, щирість, чесність, вірність традиціям.
Ключові слова: автор, оповідач, Просвітництво, сентименталізм.

Кириченко Ю. С. Авторская позиция в «Малороссийских повестях» Г. Квитки-Осн'яненко. В предлагаемой статье изучаются особенности авторского отношения к простолюдину в «Малороссийских повестях» Г. Квитки-Осн'яненко. Авторская концепция в значительной степени определяется идейно-эстетическим комплексом эпохи Просвещения. Это отражается в восприятии простолюдина «естественным человеком» – особенным гуманитарным идеалом эпохи в целом. Определяющими характеристиками человека с народа являются чувственность, богобоязненность, искренность, честность, верность традициям.
Ключевые слова: автор, рассказчик, Просвещение, сентиментализм.

Kyrychenko J. S. The author's viewpoint in «Malorossiysky stories» by G. Kvitka-Osnovyanyenko. In the article the features of the authorial attitude to the plebes in «Malorossiysky stories» by G. Kvitka-Osnovyanyenko are explored. The conception of the author is largely related to aesthetic system of the Enlightenment. It is shown in the image of plebes that the author perceives as the «natural man» and the humanitarian ideal of the epoch at all. Sensibility, piety, sincerity, honesty, loyalty to tradition etc. are the main characteristics of the plebes.
Keywords: author, narrator, Enlightenment, sentimentalism.

Оповідна структура «Малороссийских повестей» Г. Квітки-Осн'яненка неодноразово привертала до себе увагу вчених (М. Зеров [5], Ю. Савченко [7], Є. Вербицька [3], О. Гончар [4], О. Борзенко [2] та ін.). Проте на сьогодні немає спеціальних праць, присвячених вивченню образу автора в творах прозаїка. З огляду на це метою нашої розвідки є дослідження особливостей авторської позиції в художньому світі повістей письменника.

Основною формою присутності образу автора в «Малороссийских повестях» є образ оповідача. Усна оповідь, яку використав Г. Квітка-Осн'яненко для написання творів, важлива, на думку М. Бахтіна, «як точка зору, як позиція» [1:113], «як манера бачити та зображувати» [1:113], тому основна функція оповідача полягає саме в заміщенні автора [1:113]. У зв'язку із цим важливо враховувати інтенції автора, які проникають у слово оповідача, чим зумовлюється умовність фіктивної ситуації усної оповіді. Дослідник наголошує, що автор «зсередини» користується словом оповідача «для своїх цілей, змушуючи нас виразно відчувати дистанцію між собою та цим чужим словом» [1:113].

На авторську позицію «Малороссийских повестей» вплинув просвітницько-сентименталістський ідейно-естетичний комплекс, що виявляється в зображенні простолюдина як «природної людини» – особливого гуманітарного ідеалу епохи загалом. Під поняттям «природності» в просвітницькій культурі малася на увазі перш за все віддаленість від «цивілізації», що давало змогу людині зберегти притаманні від народження якості [8]. У творах письменника народне середовище зображене умовно замкненим та відмежованим від світу «цивілізації». Завдяки цьому, згідно з уявленнями просвітників, у його межах людина зберігає свою «природність» та «звичайність».

Українське село є просторовим центром художнього світу «Малороссийских повестей». Усе, що перебуває в його межах, зберігає зв'язок із традицією, народними звичаями, а отже, «природністю». Світ поза цим простором сприймається як потенційно небезпечний.

Камерність сільського середовища підкреслюється часовою віддаленістю зображених подій: саме в минулому українського народу, на думку автора, «природні» закони існування керували людськими почуттями та стосунками. Так, на початку повісті «Щира любов» подається розлогий вступ про істинні почуття людини. Автор завершує цей «ексอร์ดіум» такими словами оповідача: «Не знаю, чи водиться де тепер щира любов, а в старовину се діялось, певно діялось; є ще, мабуть,

старі люди, що не дадуть мені збрехати» [6:304]. Тож минуле, із точки зору автора, є часом «щирості», проте повернення до нього неможливе: «Святе діло старовина! Мабуть, не вернеться вона ніколи!..» [6:344]. Українське минуле сприймається автором «золотим віком» – блаженним періодом, коли вчинки та почуття людей засновувалися на «природних» законах.

Тож автор зобразив простонародне середовище замкненим та автономним як у просторі, так і в часі. Завдяки цій відокремленості селянський локус виступає як носій особливої істини – «природного» погляду на життя. Мається на увазі збереження вироблених століттями традицій, пов'язаних із морально-етичною та релігійною сферою, які автор оцінює як істинні («справжні», «щирі», «природні»).

Оскільки центром художнього світу «Малороссийских повестей» є саме простонародне середовище, то на маргінесі знаходяться «інші», «чужі». «Природність», «простота», «звичайність» у творах Г. Квітки-Основ'яненка постають своєрідним мірилом істинності на противагу «цивілізаційності» «чужого» простору. У творах здійснюється випробування героїв на відповідність «природним» життєвим законам. «Простота» є особливим критерієм для оцінювання людей різних соціальних станів та національностей (які співвідносяться із «чужим» та «цивілізаційним»), адже «природні» закони – однакові для всіх.

Антитеза «природне»/«цивілізаційне» виявляється, зокрема, у протиставленні «простого», «звичайного», з одного боку, та «панського», з другого. Долання межі може відбуватися лише тоді, коли представники «чужого» світу доводять близькість свого світогляду до народного. Тож саме селянське середовище пропонує ті критерії, за якими оцінюється весь навколишній простір. Так, Семен Іванович, військовий із повісті «Щира любов», вважає, що «перед Богом усі рівні» [6:313]. У героя сформувалася така сама система цінностей, як і в простолюду. Це навіть припускає часткове долання станових меж: офіцер просить не називати його «ваше благородіє», як це було заведено в тодішній системі державної ієрархії, а «просто» [6:316] – по імені.

Поміщики з оповідання «Божі діти» взяли до себе на виховання сільську сироту. Її опікун звертається до нової сім'ї дівчинки із проханням не змінювати їй ім'я. Пані відповідає йому: «Не бійся, старичок... Нехай зостається повік Меласею, щоб часом не забула, з якого вона роду, та щоб не загордилася» [6:358]. У цьому випадку поміщики розуміють значущість зв'язку з народною традицією так само, як і простолюди, що викликає повагу автора та «урівнює» представників різних соціальних станів на підставі схожих світоглядних позицій.

Деякі риси народного середовища сприймаються автором як взірцеві. До них належать чутливість, щирість, чесність, богобоязливість, співчутливість, вірність традиціям тощо. Відповідність окресленому ідеалу є запорукою збереження особливої життєвої гармонії. Так, Кость, герой оповідання «Божі діти», повернувшись із армії офіцером, наполог, щоб на його весіллі «усе сполнили по закону... Нехай інші і сміються! Не від нас воно сталося, а ще діди і прадіди, та таки споконвіку люди так і женилися, і женються. Сміяться нічого – закон» [6:375]. Герой відчуває зв'язок із традицією, яка є для нього важливою умовою збереження «природності».

Українському простолюдину, з точки зору автора, притаманна виняткова життєва мудрість, яка зображується як органічний складник національного характеру. Народ розглядається як такий, що не потребує «вчительства». Зокрема, у творах неодноразово підкреслюється перевага «простої» людини перед «вченою». Автор переконує в тому, що освіта не може дати всіх необхідних знань для праведного життя. Приміром, герої повісті «Маруся» Наум Дрот та Василь протиставляються автором із точки зору поняття «природності»: «От його-то [Наума Дрота] постигла лихая біда! Що ж він? Нічого. Хвалив Бога і з тим прожив вік, що не вдався в тугу; а письменний [Василь] не стерпів...» [6:22]. Автор схвально оцінює прагнення Наума Дрота після смерті дочки «не вдатися в тугу» [6:22]. У той же час йому протиставляється Василь, який не зміг змиритися зі смертю коханої. До того ж Наумові дається показова характеристика – «неписьменний» [6:22]. З точки зору автора, саме Наум Дрот як «природна людина» зміг знайти «правильні» орієнтири в житті. Простонародне розуміння християнства виявилось більш дієвим у складній життєвій ситуації. У такий спосіб автор протиставляє «освіченість» «простоті». «Природність», а саме приналежність до простонародного середовища, яке зберегло «природні», а отже, «правдиві» закони існування, сприймається автором як особливий гуманітарний ідеал.

Однією з найпоказовіших характеристик героїв-простолюдинів у творчості Г. Квітки-Основ'яненка є емоційність. Саме здатність переживати глибокі почуття стає своєрідним критерієм «природності». Із цієї точки зору автор прагне довести щонайменше рівність, або й навіть вищість простолюду порівняно із представниками інших соціальних станів. Чутливість зображується автором особливою якістю, яка дозволяє людині з народу більш повно й тонко

відчувати світ. Здатність сприймати інтуїтивно – «душею» – окреслюється як безумовна перевага: «Так що ж то жінки? Чи така вже в них душа, чи що-небудь таке, що зараз відгада усе? Нам ще треба розтолковати, розказати, що до чого і як би то зробити, а жінка тільки почула що, зирнула – вже й зна, що до чого і куди усе йде» [6:365].

Автор напрочуд детально описує почуття героїв у творах «Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов», які дослідники визначають як сентиментальні. На думку М. Зерова, емоції персонажів «делікатні, витончені; любов у них спалахує з першого погляду і горить одразу високим чистим та негасимим полум'ям. Вони легко умлівають, тратять свідомість та розважність» [5:56]. Так, Маруся з однойменної повісті сумує за нареченим Василем: «Іще з того дня, як проводила Василя, не надівала Маруся ніякої скиндячки, ніякої стрічки... Що Божий день любиме місце, куди було ходити, се у бір на озера, де з Василем уперше ходила; сяде там під сосонкою, розгорне платок, що Василь їй залишив, дивиться на нього... та й поплаче» [6:69]. Почуття повністю «оволодівають» героїнею. Для Марусі після від'їзду коханого був «світ... немилий» [6:70]. Найважливішим для неї стає кохання та сум за Василем. Героїня навіть прохає батьків залишити її наодинці зі своїми переживаннями. Вона майже ні з ким не спілкується, зосередившись лише на своїх почуттях: «Не ворухте мене, не заньмайте мене, неначе ви й не бачите нічого; не розважайте мене; мені неначе легше, як я журюся уволу і ніхто мені не міша!» [6:69]. Маруся не змогла витримати розлуку: причиною смерті героїні є не стільки застуда, скільки туга за Василем: «Чи давно наша Маруся була веселенька, як весіння зорінька, говорлива, як горобчик, проворна і жартовлива, як ластівочка, а тепер точнісінько як у воду опущена» [6:69].

Головна героїня повісті «Сердешна Оксана», покохавши, орієнтується у вчинках лише на свої почуття. Вона не помічає ні обману, ні хитрощів, прощає коханого, вірить йому у всьому: «Оксана, як дуже кріпко любила копитана, то й повірила йому, і, бачачись з ним частісінько, не думала про нього, щоб він ішов на погибель» [6:282]. Автор детально описує яскраві емоції, які виникають у героїні: «Земля під нею запалала, небо над нею загорілося; сонечко, як мак, почервоніло; вона, мов птиченька, піднялася від землі, щоб полетіти... швиденько вхопилася за свого копитана, обвилася коло нього рученьками, щоб не розлучитися з ним, щоб він не залишився сам без неї... обняла його, і щоб ще їй так гарно було, вона вже його поцілувала... та тут і зомліла, і не відірветься від нього...» [6:272–273]. Оксана порушує народні традиції, морально-етичні норми, оскільки єдиним критерієм правди для неї стають почуття.

Завдяки коханням долаються також станові межі між людьми. Галочка та офіцер Семен Іванович із повісті «Щира любов» полюбили одне одного, незважаючи на соціальні умовності. Вони живуть своїми почуттями. Уже під час їхніх перших зустрічей «серце серцю стало... вість подавати» [6:318]. Закохані навіть «спілкуються» «серцями». Оповідач зазначає, що Галочка «по своїй душі відгадувала і об ньому» [6:323]. Матеріальне та вербальне перетворюється для героїні на світ почуттів. Під час однієї із зустрічей Семена Івановича з Галочкою та її батьком дівчина «хоч і прислухалася до усякого слова [Семена Івановича], та не второпала нічого, бо усе приглядалася, як він гарно говорить та губоньками, що червоні, як та калина, поворочує...; які то рум'янії щоки, які узенькі чорні брови,.. а очіці які ж то! Він казав, що через очі можна бачити душу у чоловіка. Так і є, що правда. Як зирне на мене, то я і бачу, яка в нього душа добра, який він жалосливий до усіх...» [6:320].

Підсумовуючи, зазначимо, що авторська позиція «Малороссийских повестей» Г. Квітки-Основ'яненка послідовно визначається просвітницько-сентименталістським ідейно-естетичним комплексом. Просвітницькому уявленню про «природну людину» в Квіткиній творчості відповідає простолюдин. Автор зображує селянське середовище автономним, завдяки чому народний простір зберігав свою «звичайність», «щирість», а отже, «природність». Визначальними характеристиками героїв із народу є чутливість, щирість, чесність, богобоязливість, співчутливість, вірність традиціям тощо. Такий комплекс якостей сприяв створенню ідеалізованого образу прекраснодушного простолюдина.

Подальше дослідження оповідної структури «Малороссийских повестей» Г. Квітки-Основ'яненка з урахуванням особливостей взаємодії автора, оповідача й читача, на нашу думку, є перспективним з огляду на уточнення важливих історико-літературних характеристик українського письменства першої половини XIX ст.

Література

1. Бахтин М. М. Проблемы творчества Достоевского / М. М. Бахтин. — Л. : Прибой, 1929. — 244 с.

2. Борзенко О. І. Сентиментальна «провінція» (Нова українська література на етапі становлення) / О. І. Борзенко. — Х., 2006. — 322 с.
3. Вербицька Є. Г. Г. Ф. Гвітка-Основ'яненко (Життя і творчість) / Є. Г. Вербицька. — Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1968. — 155 с.
4. Гончар О. І. Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість / О. І. Гончар ; [відп. ред. С. Д. Зубков]. — К. : Наук. думка, 1969. — 365 с.
5. Зеров М. Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка (нарис з новітнього українського письменства). Статті / Микола Зеров; [упор. і наук. ред. О. Баган; літ. ред. Я. Радевич-Винницький]. — Дрогобич : Відродження, 2007. — 568 с. — (Cogito : навчальна класика).
6. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори : в 7 т. Т. 3. Прозові твори / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко ; [Ред. колегія: П. М. Федченко (голова), О. І. Гончар, Б. А. Деркач, С. Д. Зубков, Д. В. Чалий; упоряд. і прим. М. С Грицюти; ред. тому Б. А. Деркач]. — К. : Наук. думка, 1981. — 479 с.
7. Савченко Ю. До проблеми розповіді в творчості Г. Квітки-Основ'яненка / Юрій Савченко // Твори : в 2 т. Т. 2 / Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко. — Х. : ДВУ, 1929. — С. 387—418.
8. Тураев С. В. От Просвещения к романтизму. Трансформация героя и изменение жанровых структур в западноевропейской литературе конца XVIII — нач. XIX в. / С. В. Тураев. — М. : Наука, 1983. — 255 с.